

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ КОЛОРОНІМА “ЧОРНИЙ” У ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ДМИТРА ПАВЛИЧКА

В запропонованій статті автор досліджує лексичне значення використаного в поетичних творах Д. Павличка колороніма “чорний”, розглядає варіанти використання колоратива у віршах поета, акцентує увагу на амбівалентному прочитанні прийменника “чорний” у поезії автора.

Ключові слова: колоронім, колоратив, контекстне значення, лексична сполучуваність, пряме значення, амбівалентність.

В предложенной статье автор исследует лексическое значение употребляемого в поэтических произведениях Д. Павлычка колоронима “черный”, рассматривает варианты употребления колоратива в стихах поэта, акцентирует внимание на амбивалентном прочтении прилагательного “черный” в поэзии автора.

Ключевые слова: колороним, колоратив, контекстное значение, лексическая сочетаемость, прямое значение, переносное значение, амбивалентность.

The article deals with the lexical meaning of the coloronym “black” used in the poetic works of D. Pavlychko. The author examines variants of use of the coloroname in the poet’s poems and points out the ambivalent consideration of the adjective “black” in the poetic works by Pavlychko.

Key words: coloronym, coloroname, context meaning, lexical combination, direct meaning, figurative meaning, ambivalence.

Символіка кольорів тривалий час привертає особливу увагу українських і російських мовознавців. Ця проблема в сучасній лінгвістиці розглядалася в різних аспектах: її висвітленню присвячені праці з порівняльного мовознавства (О. Коваль-Костинська, Т. Морозова, Н. Пелевіна), етнолінгвістики (А. Вержбицька, Г. Яворська), психолінгвістики (С. Григорук, Т. Ковальова, Л. Лисиченко, М. Нелюбов), когнітивістики (К. Алімова), перекладознавства (О. Паливода,

І. Ковальська), історичної лексикології (Н. Балахіна, М. Волкова), семасіології (Р. Алімпієва, О. Вербицька, О. Дзівак, А. Кириченко). Дослідженню було піддано функціонування назв кольорів у текстах художніх творів. Зокрема, були розглянуті особливості художньої реалізації колоративів у прозі І. Франка (А. Швець) і Панаса Мирного (А. Оголовець), семантика, структура і стилістична функція кольору у малій прозі М. Коцюбинського і В. Стефаніка (І. Бабій), символічна і стилістична функції кольору у прозі М. Хвильового (З. Годонюк, І. Бабій) і його поезії (Т. Ковальова), використання кольору в поетичних творах Т. Осьмачки (Л. Піскозуб), М. Рильського (А. Улянич), П. Тичини (М. Фока), Є. Гуцала (С. Шуляк), І. Драча (А. Іншаков), семантико-стилістичні характеристики колірних епітетів у ліриці поетів “Празької школи” (Н. Шимків), символіка кольорів у поезії Н. Ливицької-Холодної (О. Єременко) й О. Стефановича (Т. Рязанцева). Проте, незважаючи на таку цікавість науковців до можливостей використання кольороназв у художньому тексті, до цього часу був обійдений увагою поетичний доробок Д. Павличка. Зокрема, у його творчості, крім узвичаєного поетичного використання назв кольорів, варте наукового дослідження нетрадиційне потрактування того чи того кольору у віршових творах митця. Тому видається актуальним звернення саме до розгляду амбівалентності колоронімів у поетичному мовленні Д. Павличка.

Оскільки в мовознавчій науці немає єдиного визначення назв на позначення кольорів, такі лексичні утворення називали по-різному: кольоропозначення (А. Улянич, І. Ковальська), барвопозначення (В. Півень), кольоратив (А. Швець), колоронім (О. Паливода), колірний епітет (І. Бабій), кольористична лексика (Ю. Чебан), кольористичний епітет (С. Шуляк), колірний епітет (Н. Шимків), хроматизми (О. Базик, С. Форманова). У цьому дослідженні ми кваліфікуємо лексеми аналізованого різновиду як колороніми (термін “кольороназва” вживаємо як синонімічний).

Мета розвідки — визначити семантико-стилістичні особливості використання у поетичних творах Д. Павличка колороніма “чорний” під кутом зору його амбівалентної реалізації.

Спостереження за лексичним матеріалом поетичних збірок Д. Павличка довели, що митець активно вживає кольороназву “чорний”, однак засвідчуються випадки, що вказують на відмінності у значенні цього прикметника залежно від контексту, в якому він реалізується.

У віршах Д. Павличка представлена реалізація усіх лексичних значень прикметника “чорний”, зафіксованих у “Великому тлумачному словнику сучасної української мови” [1: 1381].

Вияв прямого значення — найтемніший, темніший, порівняно зі звичайним кольором — спостерігається, зокрема, у таких сполученнях:

- “чорні коси” (“чорний волос”):

*Я цілував твій **чорний** волос,
Шептав схвильовано: “Люблю”* [2: 65];

- “чорні очі”:

а) *А коси... коси вона сьогодні
Вінком заклала, як я люблю,
А **чорні** очі — глибінь безодні,
Впаду, як тільки ще крок ступлю* [3: 142];

б) *Вона була як мрія, що жила
В моєму серці довгі-довгі дні.
Все вимріяне в ній: чоло, й уста,
І очі **чорні** — трошечки скісні* [3: 218];

- “чорна нива”:

*І ниву **чорну** він уздрів здаля
За ріками тремтячих синіх марев.
Так, це була вона, його земля,
Про неї він співав і нею марив* [3: 310];

- “чорна живиця”:

*Я обдирався об ялиці,
Та знову біг через ґруні,
Мов краплі **чорної** живиці,
Кров запікалась на мені* [4: 345];

- в значенні іменника:

*Ми — люди **чорні**, жовті, білі —
Підносим сонце над полями.
То наші пальці змозолілі
На сонці витирають плями!* [3: 249].

В українському фольклорі і в художніх творах здавна відомі зразки перенесення значення колороніма “чорний”: слово набуває негативного стилістичного забарвлення: “чорні думи”, “чорна душа” та ін. Знаходимо такі приклади і в поезіях Д. Павличка:

*Шукаю в світі невідладних смерті,
Проходжу від хреста і до хреста:
Там чόла в колючках, серця роздерті,
Пробиті руки, зціплені уста.*

*Але нетлінні також чорні душі,
Що рай колючим дротом оплели,
Повергли людство в атомні катуші,
З народів склали купища золи [5: 104].*

Переймаючись болями рідного народу, з яким відчуває нерозривний глибинний зв'язок, поет уводить у вірші кольороназву “чорний” із значенням “що-небудь, зароблене тяжкою, виснажливою працею”. Підтвердженням цього є приклади, як-от:

*Там земля скупа на жито —
Родить пирії.
Люди потом, чорним потом
Полили її [3: 95].*

Проте словник [1: 1381] як ілюстрацію фіксує тільки словосполучення “чорний хліб”, а Д. Павличко розширює коло варіантів, що розкривають наведене значення.

*Хлоп'ят любив я, що й казати,
Вони ще знати не могли,
Що їхній батько, їхня мати
Мене навіки запрягли,
Неначе ту німу скотину,
У наймитський гризький хомут,
Що віддавав я без упину
За чорний хліб свій чорний труд [3: 199].*

Повтор аналізованого колороніма у сполученнях “чорний хліб” і “чорний труд” допомагає автору більш гостро показати страждання людей, що змушені заробляти на життя в наймах тяжкою працею. У сполученні “чорний хліб” прочитується не лише пряме значення: “хліб випечений із житнього борошна”, а й спостерігається розширення переносного значення цієї сполуки: чорний хліб — то ціле життя героя оповіді.

Значення кольороназви “чорний” різняться залежно від теми вірша. Так, у творі, де виявляється вся нищість помислів і вчинків священнослужителів, поет нанизує прикметник “чорний” один за одним: від уживання у прямому значенні “чорний” (у ролі іменника) до переносного значення, яке розкривається у словосполученнях “чорна робота”, “чорна слабість”, “чорне дитинство”:

*Ти їм казав, що люди всі — брати,
Та чорним ти давав роботу чорну,
їх дітям — чорну слабість і глисти,*

Дитинство чорне, молодість потворну!

Ні, ти брехав, коли вістив усім:

“Я всіх людей, немов братів, пригорну” [3: 272].

У сполуках “чорна слабкість” і “чорне дитинство” спостерігається розширення переносного значення колороніма “чорний”. У словнику [1: 1381] зафіксоване тільки сполучення “чорна хвороба” у значенні “епілепсія”, а “чорна слабкість” у вірші Д. Павличка вгадується як “будь-яка тяжка хвороба”. Кольороназва “чорний”, ужита поетом як означення до слова “дитинство”, виступає синонімом до прикметників “безрадісний”, “сумний”. Вбачаємо в цьому творення оригінального авторського епітета.

У вірші “Кубинські дівчата” прикметник “чорний” виступає контекстуальним синонімом до слів “втомлений”, “змучений”, що підтверджують такі рядки:

<i>Зброя не личить Венерам —</i>	<i>Ідуть вони — чорні від змори,</i>
<i>Вони ж з автоматами йдуть</i>	<i>Тягнуть важкий скоростріл,</i>
<i>За бородачем офіцером,</i>	<i>І видно, що сонце і море</i>
<i>Солдатську верстаючи путь.</i>	<i>Прилипло до їхніх тіл [3: 268].</i>

Хвилює митця і проблема української помісної церкви, про що він розповідає у творі “До Варфоломія I”, в якому служителів церкви Московського патріархату називає окупантами для церкви Української:

*Ти повернувся, отче, до Стамбула,
Пішли дощі, на землю впала грузь.
А попівня московська вмить забула
Твою молитву за Вкраїну-Русь.
Ці люди завжди будуть проти й анти
Держави Української — вони —
У чорних рясх чорні окупанти
Вишневої моєї сторони [6: 79].*

У цьому вірші глибину переживань автора підкреслює ситуативна опозиційна пара “чорні окупанти” — “вишнева сторона”, в якій прикметник “вишневий” розрахований на асоціативне сприйняття: “вишневий цвіт” — “білий цвіт”. Отож, у цих рядках є протиставлення “чорний” — “білий”, де другий компонент підкреслює негативність першого.

Проте Д. Павличко у поетичних творах уживає колоронім “чорний” і з позитивним забарвленням, у чому й проявляється амбівалентність сприйняття і прочитання аналізованої кольороназви. Розширюючи межі лексичного значення колороніма “чорний”, поет,

заперечуючи усталену думку про чорне як негатив, показує, що чорне — це чистота, це те, що треба любити й шанувати.

Яскравим свідченням того, що митець сприймає чорне як позитив, є поезія, присвячена жінці-негритянці, в якій автор проводить паралель: тяжка праця українців і тяжка праця представників чорношкірої раси:

*Негритянку! Задумлива noche,
Забудьмо сьогодні про всі табу,
Серце мов виспівати хоче
Твоїм рукам золоту хвальбу.
Чорна моя! У чорну нивку
Малим багато я зерен загріб...
В мого народу у пошанівку
Чорна робота і чорний хліб.
А злюбну душу — чому? — не знати, —
Чорною звать, — логіку як знайти?
Чей же білі були в нас магнати,
Чей же білі були в нас кати!
Та їхні руки **чорніли** від бруду
І чорний колір сплямило зло.
Я все віднині робити буду,
Щоб слово “чорний” чистим було.
Бабуся твоя була рабою,
Була у **чорних біла журба...**
Я навіки захоплений тобою —
Маєш, **чорна, білого раба!**
Це інше рабство, а те... не думай, мила,
Що я не знаю йому ціни.
Мене з дитинства буря ломила,
Мене зігнути хотіли пани. <...>
Є люди, неначе квіти у вазі,
І правда наша для них чужа,
Я всім скажу, маючи красу твою на увазі
Що у мене **чорна-чорна душа** [3: 277].*

Епітет “чорний” до іменників “робота” і “хліб” не сприймаються у цьому вірші як щось погане, бо “чорна робота” — то не найгірша робота, то робота на землі, на якій споконвіку працювали українці, а “чорний хліб” — то винагорода за роботу на чорній землі. Отож, рядки “В мого народу у пошанівку / Чорна робота і

чорний хліб” засвідчують ще одне переносне значення колороніма “чорний”.

У цьому вірші Д. Павличко надає прикметнику “чорний” того самого значення, що його несе кольороназва “білий”, тобто “чистий”. Автор сам вказує на те, що необхідно зробити слово “чорний” чистим. А рядки “Була у чорних біла журба” і “Маєш, чорна, білого раба”, що містять ситуативне протиставлення “чорний — білий”, ще більше підкреслюють білість і чистоту того чорного.

Ще один приклад, який вказує на те, що поет наділяє колоронім “чорний” позитивним змістом, знаходимо в розмові вітру й оповідача, про дівчину — доньку старого двірника, яка соромиться свого батька за те, що він прибирає після всіх сміття, тобто виконує брудну роботу:

*Засміявся вітер: — Покажіть мені
Ту, що відіуралась простої рідні,
Мов лозу, її пригну я до землі,
Щоб поцілувала чорні мозолі!* [3: 185]

Автор вказує на те, що “чорні мозолі” — то руки людини, що тяжко працює, а така праця обов’язково має бути пошанована.

Розглянуте дозволяє зробити висновок про те, що Д. Павличко в поетичних творах не лише використовує усталені значення кольороназви “чорний”, а й значно розширює її смислове наповнення, вживаючи цей прикметник як носій позитивної семантики, що, у свою чергу, підтверджує думку про амбівалентність прочитання аналізованого колороніма у віршах поета.

Продовженням розпочатого дослідження бачиться аналіз словотвірного гнізда із твірним центром “чорний” і визначення лексико-семантичного навантаження й стилістичної функції таких дериватів.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови /[укладач і головний редактор В. Т. Бусел]. — К.; Ірпінь: Перун, 2001. — 1440 с.
2. Павличко Д. Спочатку: [поезія] /Д. Павличко. — К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2009. — 128 с. — (Першотвір).
3. Павличко Д. Вибрані твори: У 2 т.: [поезія] /Д. Павличко. — К.: Дніпро, 1979. — Т. 1. — 520 с. — (Першотвір).
4. Павличко Д. Вибрані твори: У 2 т.: [поезія] /Д. Павличко. — К.: Дніпро, 1979. — Т. 2. — 480 с. — (Першотвір).
5. Павличко Д. Три строфи: [поезія] /Д. Павличко. — К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2007. — 128 с. — (Першотвір).
6. Павличко Д. Час: [поезія] /Д. Павличко. — К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2010. — 112 с. — (Першотвір).